

Derleme Makale (Review Article)

SAVAŞ ALANLARININ KÜLTÜREL DEĞERİ İLE SAVAŞ ALANLARI KÜLTÜREL MİRASI (THE CULTURAL VALUE OF BATTLEFIELDS AND THE CULTURAL HERITAGE OF BATTLEFIELDS)

Oğuz DİKER^{1*} (orcid.org/ 0000-0002-9538-1621)

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Çanakkale, Türkiye

Özet

Savaşlar sahip olduğu soğuk ve karanlık yüzüne rağmen belirli toplumsal değerler açısından önem taşımaktadır. Bu değerlerden en önemlileri kültürel değerlerdir. Savaşlar ve savaşlara bağlı olarak ortaya çıkan hikayeler, olaylar, kişiler, somut ve somut olmayan bir çok değer toplumların kolektif kimlik oluşum süreçleri, ortak kültürün pekişmesi, geçmişten ders çıkarma ve bu dersleri geleceğe aktarma konusunda önem taşımaktadır. Günümüzde kendi adıyla bir turizm türüne ziyaret motivasyonu sağlayan savaş alanları farklı kültürlerdeki insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Savaş alanlarının kültürel değerlerinin anlaşılması ile savaş alanlarının kültürel miras unsurlarının doğru tanımlanması, doğru adlandırılması ve ortaya konulması savaşların, toplumlar açısından tehditkar varlığından bağımsız olarak kültürel fonksiyonları ile anlamlarını mümkün kılacaktır. Bu çalışmanın amacı savaş ve savaş alanlarının kültürel değerlerinin, sahip oldukları kültürel miraslar çerçevesinde örnekleriyle ortaya konulmasıdır. Bu amaçla kültür sınıflandırması çerçevesinde oluşturulan teorik çerçeve içerisinde ziyaret motivasyonu ile insanların ilgilerini çeken ve kültürel değer taşıyan unsurların kavramsal olarak tanımlanması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar savaş alanı kültürel değerleri ile kültürel mirasın somut ve somut olmayan unsurlardan oluştuğu, söz konusu unsurların yüklediği anlamlar çerçevesinde toplumlar açısından önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Savaş Alanları, Kültürel Değer, Kültürel Miras, Kültürel Unsur

Abstract

Despite the cold and dark side of wars, they hold significant value in terms of certain societal principles. Among these values, cultural values are the most important. The wars and the stories, events, people, and both tangible and intangible values that emerge as a result of wars play an essential role in the processes of collective identity formation, strengthening of common culture, learning lessons from the past, and transferring these lessons to the future. Today, battlefields, which have become a tourism category in their own right, are visited by people from different cultures. Understanding the cultural values of battlefields, along with the accurate identification, proper naming, and presentation of the cultural heritage elements of these sites, will make it possible for wars to be remembered not only for their threatening presence to societies but also for their cultural functions. The purpose of this study is to present the cultural values of wars and battlefields within the framework of their cultural heritage, with examples. To achieve this, a conceptual definition of the elements that attract people's attention and carry cultural value, within the theoretical framework established based on cultural classification, was made with reference to visitor motivations. The results indicate that the cultural values of battlefields and their cultural heritage consist of both tangible and intangible elements, and these elements hold significance for societies based on the meanings they carry.

Keywords: Battle, Battlefield, Cultural Value, Cultural Heritage, Cultural Element

Giriş

Kelime anlamıyla savaş; devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele; harp (I), cenk, cidal, kıtal (TDK, 2010: 2043) olarak ifade edilmektedir. En az iki taraf arasındaki sıcak temas yada farklı alanlarda psikolojik üstünlük sağlamaya yönelik çekişmeyi içeren savaş yüz yıllar boyunca çözülemeyen bütün anlaşmazlıklarda başvuru temel hususlardan birisi olmuştur. Gerek bir devletin ya da bölgenin kendi iç hareketliliği gerekse devletlerarası anlaşmazlıklarla oluşan savaşlar, tarihsel süreçte birçok dönüm noktasını, önemli olayı, kişiyi ya da miladı kültür hafızamıza dahil etmiştir. Malazgirt Savaşından İstanbul'un fethine, Çanakkale Savaşından, Kurtuluş Savaşına kadar Türk tarihinde, Antik Çağ savaşlarından 100 Yıl Savaşlarına, I. Dünya Savaşından, II. Dünya Savaşına kadar bir çok savaş dünya tarihinde önemli izler bırakmıştır. Bu tür savaşlar, tarihi, ekonomik, sosyal, stratejik önemin yanı sıra kültürel önem de taşımaktadır. Geçmişten

* Sorumlu yazar: oguzdiker@comu.edu.tr

DOI: 10.33083/joghat.2024.469

günümüze kadar insanların dikkatini çeken savaş alanlarının kültürel önemi, seyahate iten nedenler arasında gösterilerek turizme konu olmuştur. Bu çalışma turizm hareketlerine neden olan ve turizm destinasyonlarında çekicilik unsuru olan savaş alanlarını kültürel bağlamda değerlendirmenin yanı sıra savaş alanlarının kültürel miras olarak değerlendirilen unsurlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Savaş Alanlarının Kültürel Değeri ile Kültürel Mirası

Savaş alanları 19. yüzyıla kadar hac seyahatleri ile anılmıştır (Holguin, 2005: 1401). Antik çağdan başlayan bu gelenek, savaşa atfedilen kutsiyet ile ilgilidir. Savaşa kutsiyet atfı savaşılan nedenlerden ötürüdür. Savaş kendini savunma, yaşadığı toprakları savunma, bağlılık ifadesi ya da bir tanrı uğruna gerçekleştirilebilir. Bir amaç uğruna yapılan savaşlarda sadece savaş değil, savaşılan uğurda ölüm de kutsal olarak değerlendirilmektedir.

Savaşlar, gerçekleştiği alanlarda vücut bulmuş ve yine bu alanlar ile anılmaktadır. Örneğin Çanakkale Savaşları, Sakarya Meydan Savaşı, Waterloo Savaşı, Mohaç Savaşı gibi. Savaşın ve başka bir ifadeyle savaş alanlarının kültürel değeri hem somut hem de somut olmayan unsurlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Somut kültür ve kültürel unsurlar açısından değerlendirildiğinde savaş; (a) savaş alanlarının tarihi ve kültürel peyzajı ile yollar, (b) savaş alanlarında kullanılan araçlar, (c) savaş ve savaş unsurlarına yönelik yapılar, (d) savaşa konu olan dini yapılar, (e) mezar alanları ile anıtlar yer almaktadır.

Somut olmayan değerler çerçevesinde değerlendirildiğinde, savaş ve savaş alanları; (a) efsaneler ve destanlar (b) kahramanlar ve kahramanlık hikayeleri, (c) törenler ve ritüeller gibi unsurlar içermektedir.

Savaş Alanlarının Somut Kültürel Unsurları ve Kültürel Mirası

Kelime anlamıyla, varlığı duyuyla algılanabilen (TDK, 2010: 2137) olarak ifade edilen somut kavramı; zamanda ve mekanda var olan, somut olmayan karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım ışığında somut kültürel miras kavramı kapsamında; adet, görenek, gelenek, örf, töre ve dil diye adlandırdığımız mirasların dışında kalan, insan el emeği, çalışması ve yeteneği doğrultusunda oluşarak günümüze aktarılmış eserler ele alınmaktadır (Diker ve Deniz, 2016: 11). Daha geniş perspektiften ele alındığında ise somut kültürel miras fiziki manada anlam taşıyan kültür unsurlarının tamamını kapsamaktadır. Savaş alanlarının kültürel değeri içerisinde fiziki unsurlar başka bir ifadeyle savaş alanlarının somut kültürel unsurları şu şekildedir;

Savaş Alanlarının Tarihi ve Kültürel Peyzajı ile Yollar

Kültürün bir parçası ve kültürel miras olarak peyzaj kavramı ilk olarak kültürel peyzaj kavramı bağlamında ele alınmıştır. Bir kültür mirası olarak peyzaj; doğal unsurların ve insan yapımı eserlerin birbirleriyle etkileşiminden kaynaklanan değerlerin, doğal özelliklerin ve dünya mirası kalitesindeki bazı doğal alanlarda bulunan doğal güzellik ve estetik değerler olarak ifade edilmektedir (IUCN, 2001: 1). Doğal oluşum sürecini takip eden aşamalarda insan unsurunun etkisini taşıyan alanlar kültürel peyzaj kapsamına girmektedir. Bahçeler, parklar, dini alanlar, şehir peyzaj alanları gibi alanlar bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Peyzaj alanlarının kültürel miras içerisinde değerlendirildiği bir başka sınıflandırma ise tarihi, kırsal peyzaj kavramı ile ifade edilmektedir. UNESCO (2019), tarihi kırsal peyzajı; kültürel peyzajın bir türü olarak insan unsurunun doğal oluşum süreçlerinden daha fazla oluşuma etki ettiği, doğal ve estetik değerinden çok tarihi anlamı/değeri nedenleriyle kültürel değer içerisinde sınıflandırılan doğal sınırlar ile çevrili alanlar olarak ifade edilmektedir. Savaş alanlarının sahip olduğu peyzaj alanları incelendiğinde hem kültürel peyzaj hem de tarihi kırsal peyzaj sınıfına girecek alanlar içerdiği görülmektedir.

ICOMOS (2020) savaş alanlarına ait peyzaj alanlarını, askeri amaçla yapılmış yapıların sahip olduğu peyzaj alanları (kaleler, askeri yerleşim alanları, kıyı savunma alanları ve çevresi gibi), savaşların gerçekleştiği alanların peyzaj alanları ve diğer kırsal peyzaj alanları ile tanımlamaktadır.

Bu açılardan değerlendirildiğinde savaş alanlarına ait peyzaj alanları, askeri amaçla yapılmış yapıların sahip oldukları peyzaj açısından ele alındığında kültürel peyzaj içerisinde sınıflandırılabilir. Günümüzde Birleşik Krallık başta olmak üzere Hollanda, İspanya ve Fransa'da bu kültürel peyzaj alanları il öne çıkan askeri amaçlı yapı bulunmaktadır. Hollanda'da bulunan ve 16. yüzyıla tarihlenen Bourtange Kalesi (bkz şekil 1) bu konudaki en önemli örneklerinden birisidir.

Şekil 1. Bourtange Kalesi

Kaynak: www.forten.nl

ICOMOS sınıflandırmasından hareketle ele alındığında savaşların gerçekleştiği alanlar ve diğer kırsal peyzaj alanları da tarihi kırsal peyzaj sınıfı içerisinde değerlendirilebilir. Günümüzde pek çoğu doğal/milli park olarak kabul edilen savaş alanları, gerek üzerindeki yapılar, gerekse günümüzde devam eden doğal çeşitlilikleri bağlamında ele alınmaktadır. Tamamı kırsal bölgede kalan bu peyzaj alanlarında estetik unsurlar değil daha çok tarihi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Doğanın fiziksel yapısında yararlanılarak oluşturulmuş siper alanları, saldırı ve savunma noktaları, askeri tahkim bölgeleri gibi yapıları içermesinin yanında savaşlar açısından kimi önemli olayın gerçekleştiği yerleri de bünyesinde barındırmaktadır. Dünyada ki birçok örneği içerisinde Çanakkale Gelibolu Savaşlarının kanlı çatışmalarının yaşandığı “Conkbayırı Muharebe Alanı” tarihi, kırsal peyzaj olarak savaş alanı peyzajına önemli yere sahiptir.

Şekil 2. Conkbayırı Muharebe Alanı Tarihi Kırsal Peyzajı

Kaynak: www.kulturportali.gov.tr

10 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal komutasındaki Osmanlı Birliklerinin savaşın kaderini değiştiren “süngü hücumunu” içeren önemli savaş hikayelerinin yaşandığı alandır. Alan günümüzde de ziyaret edilebilen siper yapıları, Mustafa Kemal Atatürk’ün gözetleme alanı ile 10 Ağustos 1915’te savaşı yönetirken kendisine isabet eden bir şarapnel parçası ile yaralandığı fakat şarapnelin saatine denk gelmesi ile hayatının kurtulduğu olayın yaşandığı noktayı da içermektedir.

Savaş alanlarının somut kültür ve kültürel miras açısından değerlendirildiğinde ele alınan bir diğer unsur da yollar, başka bir ifadeyle rotalardır. Bu unsur, genellikle herhangi bir savaş esnasında, savaşa intikal etmek için katedilen, savaşa lojistik destek için kullanılan ya da savaş esnasında sivil tahliyesi ile göçün takip ettiği rotaları içermektedir. Türkiye savaşlara ve savaş alanlarına atfen birçok rota ve yol güzergahı belirlenmiştir. Bu yollardan bazıları;

- 57. Alay Vefa Yürüyüş Güzergahı (Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı)
- İstiklal Yolu (Kastamonu-Çankırı-Ankara)
- Arıburnu Yürüyüş Güzergahı (Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı)
- Zafer Yürüyüşü Güzergahı (Şuhut-Kocatepe / Afyonakrahisar)
- Sarıkamış Şehitlerini Anma Yürüyüşü Güzergahı (Kars)
- Mustafa Kemal Yolu (Çanakkale)

Genellikle saygı yürüyüşü, anma, şükran sunma gibi motivasyonlarla çeşitli ritüel veya törensel etkinlikler bu alanlarda gerçekleştirilir.

Savaş Alanlarında Kullanılan Araçlar

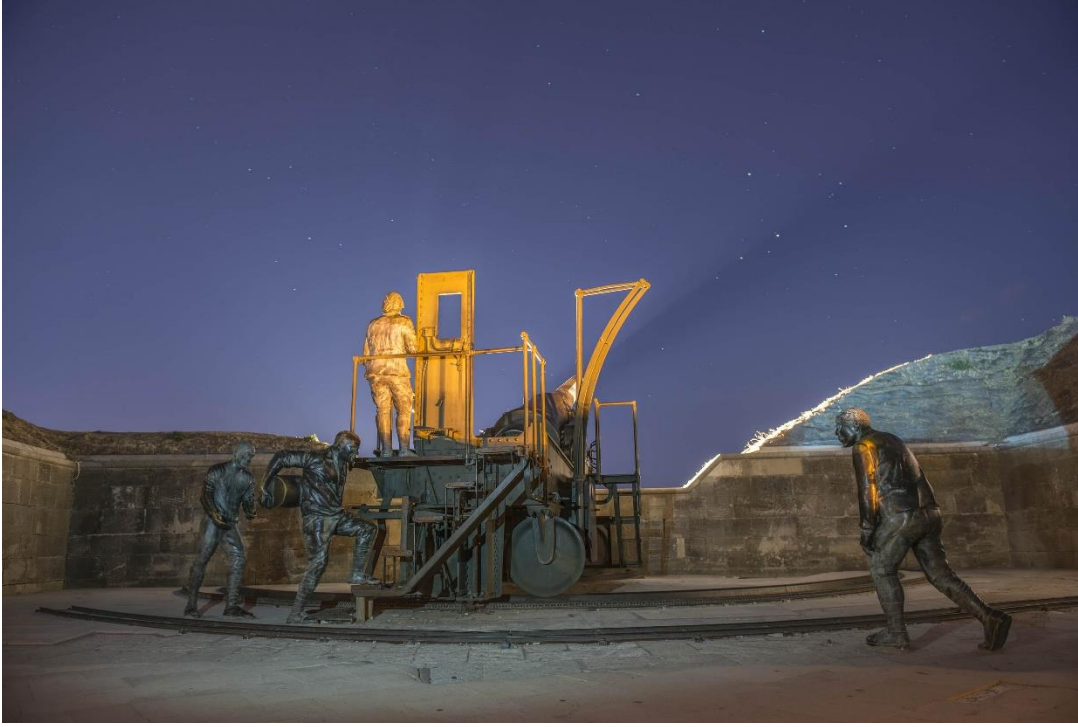
Antik çağdan günümüze gerçekleştirilen bütün savaşlar için kullanılan araçlar dönemin teknolojisi ile savaş koşullarını anlamak adına önem taşımıştır. Savunma ve taarruz araçları ile kişisel kullanım ekipmanları, lojistik, iletişim ve propaganda için kullanılan araçlardan tarihi, estetik, kültürel anlamda değer taşıyanlar bu sınıfta değerlendirilebilir. Burada esas olarak ele alınacak araçlar, belirli bir savaşta kullanılmış, savaşa özgü, belirli bir ordunun belirli bir savaş için kullandığı ya da dönemi anlatan, önemli kişilere ait olanlardır.

Tablo 1. Kültürel Miras Değeri Taşıyan Savaşta Kullanılan Araçlar

Savunma Araçları	Zırhlar, kalkanlar, miğferler gibi yakın mücadelede koruyucu giyilebilir ya da taşınır unsurlar. Hava savunma araçları. Kale, tabya, kule vb. ateş gücü unsurları (top bataryaları vb.) ve mühimmatı Barikat, zincir gibi engelleyici unsurlar.
Taarruz Araçları	Taşınabilir kesici, delici, kırıcı ekipman (kılıç, mızrak, gürz vb.) Savaş arabaları gibi klasik dönem taarruz araçları Taşınabilir ateş gücü unsurları (tabanca, tüfek vb.) ve mühimmatı Taşınabilir orta ve ağır ateş gücü unsurları (havan topu, top, makinalı tüfek vb.) Motorlu ve hareketli ateş gücü unsurları (zırhlı tahrip unsurları, deniz altı ve üstü ateş gücü unsurları (kadirga, denizaltı, kurvaziyer vb.), uçak, helikopter gibi hava unsurları)
Kişisel Eşyalar/ Ekipmanlar	Kişiyeye özgü koruyucu ekipman (zırh, miğfer vb.) Üniformalar ve tamamlayıcı ekipmanlar Madalyalar, rozetler, apoletler vb. Notlar, günlükler vb. Kişisel savaş ekipmanlar (kişiyeye ait ve özgün dürbün, matara, silah vb.) ve günlük kullanım araçları Kişisel sağlık ekipmanları, protezler vb.
Lojistik, İletişim ve Propaganda Araçları	Personel taşıyıcı, nakliye araçları (uçak, gemi, kamyon, zırhlı personel taşıyıcılar vb.) Kripto haberleşme araçları, uzak mesafe iletişim araçları, görüntüleme araçları (dürbün, periskop vb.) Sağlık ve tedavi ekipmanları Lojistik amaçlı kurulan geçici köprüler, platformlar ve rampalar Matbaa ve baskı ekipmanları, basılı materyaller. Bayrak, sancak ve flamalar

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde savaşta kullanılan araçlardan kültürel değere sahip olanların çoğunluğunun savaş müzelerinde sergilendiği görülmektedir. Kişiye özgü ya da orduya, birliğe ait savunma araçları, taarruz araçları, kişisel ekipmanlar sergilenmektedir. Bunun yanında savaşta kullanılan sualtı, su üstü deniz araçları ile hava araçlarının müze gibi kullanılarak ziyaret edilmekte, bunların dışında kalan savunma ve saldırı için kullanılan motorlu araçların ise buldukları yerlerde sergi alanları oluşturulması ya da yine müzelerde sergilenmesi en çok görülen örneklerdir. Bunların orijinallerinin restorasyonlarının sergilendiği gibi aslına uygun replikaların da sergilendiği birçok örnek mevcuttur.

Şekil 3. Seyit Onbaşı ile Özdeşleşen Rumeli Mecidiye Tabyası ve Sergilenen Top Bataryası

Kaynak: <https://canakkaletarihialan.gov.tr>

Savaşlarda kullanılan araçlardan kültürel miras değeri taşıyanlarının sergilenmesi ve ziyaret edilmesi, özellikle savaş alanlarında kurulan müzeler ya da ilgili araçların savaş alanlarında olması halinde anlam kazanmaktadır. Bunun yanında savaşta alanlarında kullanılan araçların kültürel miras değeri taşıyanlarının sergilenmesinde bağlam hayli önemlidir. Söz konusu unsurlar birbirleri ile ilişkili olanlar ile bulunduğu anlamı kuvvetlenmektedir.

Savaş ve Savaş Unsurlarına Yönelik Yapılar

Savaş ve savaşa unsurlarına yönelik yapılar; stratejik, askeri, tarihi açıdan öneme sahip olma, herhangi bir kişiye ait olma ya da mimari açıdan önem taşımasıyla kültürel miras değeri taşımaktadır (Andrus, 1992: 9). Savaş ve savaş unsurlarına yönelik yapılar fonksiyonlarına göre: (a) savunma yapıları, (b) kamu yapıları ve (c) savaş alanlarındaki sivil mimari olarak sıralanabilir.

a) Savunma Yapıları: Bu tip yapılar ağırlıklı olarak kaleler, kuleler, askeri tesisler, karargah binaları ve üsler, tabyalar, duvarlar, siperler, hangarlar gibi savaş esnasında koruyucu unsurları içeren mimari eserlerdir.

b) Kamu Yapıları: Hastane, telefon ve telgraf binaları, depolar ve lojistik yapıları, fabrikalar ve imalathaneler, idari binalar gibi unsurları içeren mimari eserlerdir.

c) Sivil Mimari: Savaşa konu olan alanda askeri amaçla inşa edilmemesine karşın savaşa konu olan ya da savaş esnasında kullanılan mimari eserlerdir. Bu tip eserlerin en önemli özellikleri savunma yapıları

ve kamu binalarındaki gibi fonksiyonları ile değil mimari özellikler, yapım teknikleri ya da yapımlarında kullanılan malzemeler, işleme ile süslemeler gibi mimari ve estetik özellikleri ile ön plana çıkmaktadırlar.

Welter (2020), savaş ve savaş unsurlarına yönelik yapıların; savaş öncesi inşa edilenler, savaş sırasında inşa edilenler ile savaş alanlarında doğmuş, sonrasında sanat ve mimarinin yeni biçimlerinin ortaya çıkışını şekillendirenler olarak zamansal bir sınıflandırma içerisinde olabileceğini ifade etmiştir. Başka bir zamansal sınıflandırma günümüz savaş ve savaş unsurlarına yönelik kültürel mirasın sergilenmesine esas teşkil eden dönemsel sınıflandırmadır. Buna göre savaş ve savaş unsurlarına göre yapılar; (a) antik dönem yapıları, (b) ortaçağ yapıları ve (c) modern yapılar olarak sınıflandırılabilir. Hangi zaman sınıflandırması ya da fonksiyona göre tasarlanmış olursa olsun, belirli açılardan taşıdığı değer ile kültürel miras açısından değerlendirilmektedir (ICOMOS, 2020: 5):

1. Mimari ve teknik değeri: Mimari özellikleri ya da yapısal teknik bakımından taşıdığı özellikler açısından sahip olduğu değeri ifade etmektedir.
2. Kültürel peyzaj değeri: İnşa edildiği yer itibarıyla parçası bulunduğu ya da etrafında oluşan kültürel peyzaj ile oluşturduğu bağlam ve bu bağlam çerçevesinde sahip olduğu değeri ifade etmektedir.
3. Stratejik değeri: İnşa edildiği konum, konu olduğu savaşta üstlendiği rol ya da kendisine atfedilen anlam itibarıyla sahip olduğu stratejik değeri ifade etmektedir.
4. Sosyal ve antropolojik değeri: Hangi periyodik dönem için olursa olsun savaş alanlarındaki yapıların insan nesli ya da sosyal yapıya olan etkileri itibarıyla sahip olduğu değeri ifade etmektedir.
5. Bellek, kimlik ve eğitsel değeri: Kültürel hafıza, ulus ya da milli kimlik ve kültürün öğrenilmesi sürecine olan katkıları itibarıyla sahip olduğu değeri ifade etmektedir.
6. Tarihi değeri: Tarihi açıdan taşıdığı fiziksel, sosyal, stratejik ya da yapısal değerlerin tamamı ile sahip olduğu değeri ifade etmektedir.

Yapılar, savaş alanlarında en çok ziyaret edilen ve ziyaretçilere savaşlara dair içeriklerin sunulduğu alanlar olmalarıyla da öne çıkmaktadır. Savaşlardan kalan birçok yapı günümüzde yine savaşlara ait unsurların sergilendiği müze işlevi başta olmak üzere kültürel unsurların aktarımına yönelik amaçlarda kullanılmaktadır.

Dini Yapılar

Antik dönemlerde savaş alanları karmaşa, şiddet, acımasızlık ve kana susamışlık içerirdi. Buraları aynı zamanda savaş tanrısı Ares'in faaliyet alanları olarak kendini göstermekteydi (Sears, 2016: 122). Savaş tanrısı olarak bilinen Ares adına savaşı kazanmak ya da savaştan kaçınmak için adaklar sunulmuş, tapınaklar yapılmıştır. Savaşın ana teması olduğu birçok dini yapı antik dönemde inşa edilmiştir. Tanrılara atfen antik dönemde inşa edilen tapınaklar ile savaştan kaçınma ya da savaşı kazanma amaçlarıyla yapılan sunak gibi yapıları savaşın dini boyutunu temsil etmektedirler. Bu yapılar günümüzde savaş alanları ve savaşlarla ilgili kültürel değeri olan ve antik dönem kültürel miras kapsamında değerlendirilebilecek olanlardır.

Geçen zamanla birlikte tek tanrılı dinlerin yaygınlaşması sonucunda din savaş için bir amaç olmaktan ziyade dinin yayılması adına bir araç olmuştur. İslamiyet'in yayılması sürecindeki savaşlar, batının doğuya yönelik düzenlediği haçlı seferleri ve beraberindeki savaşlar buna en önemli örneklerdir. Söz konusu savaşlar, kendi içerisinde küçük oluşumlar halinde dini yapılar ve kutsal alanlar oluşturmuştur. Bunlar namazgahlar, mescitler gibi İslam dini yapıları ile şapel gibi küçük Hristiyan dini yapılarını içermektedir. Söz konusu yapılar ise klasik dönem sonrasında savaş alanları ve savaşlarla ilgili kültürel değeri olan ve kültürel miras kapsamında değerlendirilebilecek olan dini yapılardır.

Mezar Alanları ve Anıtlar

Savaş alanlarının kültürel değeri dini yönüyle en çok öne çıkan noktaları çoğunlukla mezar yapıları ve mezar alanlarıdır. Çalışmanın başında da değinildiği üzere savaş alanlarının ilişkilendirildiği temel konu ölüm ve ölümün kutsiyetidir. Bu nedenle savaş halinde ölenlerin mezarları kutsiyet çerçevesinde değerlendirilirken bu nedenle kültür açısından önemli bir yere sahiptir. Scutts (2009) savaş alanı mezarlarını; geçmişe saygı, savaşanların kabirlerine atfedilen kutsiyet ve şükranlarını sunma gibi olgularla ilişkilendirmektedir. Benzer bir yaklaşımla Janz (2017) savaş alanı mezarları ve savaş mezarlıklarının, bir ulusun kolektif hafızasını ortaya koyduğunu ifade ederek, bu alanların kültürel açıdan yas tutma ve anma fonksiyonlarına sahip olduğunu ifade eder.

Savaş alanı mezarları ile savaş mezarlıklarının kültürel değerleri sadece ölüm, anma, şükran sunma gibi normatif açıdan kültürel değerlere sahip değildirler. Francaviglia (1971) mezarların, mimari özellikleri, mezar taşları, stil ve stilistik değişimlerin mimari analizi gibi unsurları ile de tarih, halkbilim ve arkeoloji araştırmalarına konu olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan ele alındığında söz konusu unsurların mezarların kültürel anlamları ile kültürel miras değerleri açılarından önemini etkilediği ifade edilebilir.

Savaş alanı mezarlarının kültürel açıdan önem taşıyan bir diğer boyutu, defin türlerine göre mezar alanlarının yapılarıdır. Savaşta hayatta kalanların ölenler için yerine getirmesi gereken en önemli görevlerinden birisi onların definidir. Bu görev, tüm kültürler tarafından saygı gösterilen bir uygulamadır. Bu durum koşullar ne olursa olsun yerine getirilmesi gereken bir husustur. Savaşların şiddeti, ölüm şekli, savaşın uzunluğu gibi faktörler savaş alanlarında ölenlerin defin şekillerini farklılaştırmaktadır. Bu nedenle de savaş alanlarında farklı mezar tipleri ortaya çıkmaktadır.

Savaşta ölenlerin şartlar bağlamında gömülme türlerine göre mezarlar; a) standart mezarlar, b) toplu mezarlar, c) farklı boyutlardaki mezarlık ve çoklu mezar alanlarıdır (Lenartowicz, 2014: 109). Standart mezarlar herhangi bir mezarlık alanda ölenlerin definini için yeterli zamanın bulunduğu durumlarda kullanılmaktadır. Bu definini şeklinde defin için bütün ritüeller tam manasıyla yerine getirilebilecek zamanı bünyesinde barındırmaktadır. Toplu mezarlar olarak adlandırılan gömme şekli ölen kişi ya da kişilerin definleri için yeterli zamanın olmaması, fiziksel alanın kısıtlı olması ya da zamanın geçmesi ve hava koşullarının kimlik tespiti yapmayı engellemesi gibi nedenlerle başvurulan yöntemdir. Bu gömme tipinde defin için yeterli zamanın bulunmaması, gerekli ritüellerin yerine getirilmemesi sonucunu doğurmaktadır. Bu tip mezarlar genelde tek bir mezar taşı ya da anıt dikilerek yerlerin belirlenmesi sağlanmaktadır. Son olarak da savaş alanlarında oluşturulan farklı boyutlardaki mezarlıklar ve çoklu mezar alanlarıdır. Bu alanlar cephe gerisinde veya savaş alanında defin için belirlenmiş alanlarda oluşturulan mezarlardır. Bu mezarlar standart mezarlar gibi usulüne uygun olarak gerçekleştirilen fakat aynı cenaze grubunun bulunduğu defin işlemlerini içermektedir.

Mezar alanları içerisinde kültürel değeri olan ve kültürel miras olarak değerlendirilebilecek bir diğer unsur anıtlardır. Savaş alanı anıtları, çoğunlukla savaşta ölenlerin aziz hatırasına yönelik inşa edilse de bunun yanında savaş neticesinde alınan bir zaferin, bir saldırıya karşı direnişin hatırasını korumak amaçlarının yanında nadiren de olsa, mağlup olanlar tarafından dikilmektedir (Atherton ve Morgan, 2011: 289).

Pylon

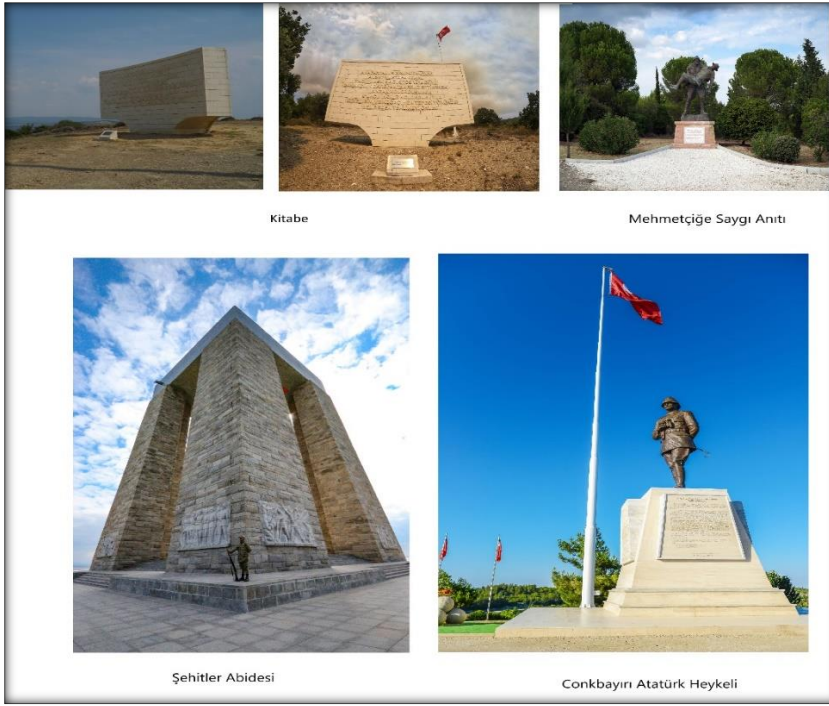

Tetrapylon

Şekil 4. Anıtsal Kapı Örnekleri

Kaynak: www.archaeologs.com/w/pylon/tr

Savaş alanlarında farklı amaçlarla inşa edilmiş ve farklı anlamlar atfedilmiş çeşitli anıt formları bulunmaktadır. Bunlar şunlardır; a) yazıtlar ve kitabeler, b) belirli bir kişiyi ya da olayı anmak amacıyla yapılmış anıtlar, c) bir bireyi temsil eden klasik heykeller, d) dikilitaşlar (obeliskler), e) anıtsal kapılar ya da yapıların anıtsal bölümleri (pylonlar) örnek verilebilir. (Lenartowicz, 2014: 110).

Şekil 5. Yazıt, kitabe ve Anıt Örnekleri

Kaynak: <https://canakkaletarihialan.gov.tr/tr/ziyaret/sehitlikveanitlar>

Görüldüğü üzere savaş alanları kültürel değeri ve kültürel mirası içerisinde somut unsurlar oldukça geniş yer tutmaktadır. Savaş alanlarının kültürel değeri ve kültürel mirası aynı zamanda somut olmayan kültürel miras yönünden de değerlendirilmelidir. Çalışmanın bu bölümünde savaş alanları kültürel değeri ve kültürel mirası somut olmayan unsurlara çerçevesinde değerlendirilecektir.

Savaş Alanlarının Somut Olmayan Kültürel Unsurları ve Kültürel Mirası

Somut varlıkların anlam karşıtı, dilimizde soyut kavramı ile açıklanmaktadır. Kelime anlamıyla soyut; varlığı duyularla algılanamayan; mücerret, abstre; somut karşıtı olarak ifade edilmektedir (TDK, 2010: 2148). Kültürel açıdan ele alındığında bir kültürü oluşturan unsurlardan fiziksel olarak zamanda ve mekanda olanların dışında kalan unsurlar somut karşıtılığı ile ifade edilir. Fakat burada soyut tanımında ifade edildiği üzere varlıkları duyularla algılanmayan ya da zamanda ve mekanda var olmayan manasında bir karşıtılık söz konusu değildir. Oğuz (2013) somut kültür varlıkları dışında kalan unsurların “gayrimaddi” ya da “maddi olmayan” tanımlamaları ile kültüre ve kültürel miras olgusuna “obje odaklı” bakış açısına tepkisel olarak somut olmayan kültür ve kültürel miras genellemesi ile tanımlandığını ifade eder.

Kültürün “materyali olmayan” unsurlarını tanımlamak için bir felsefeyi de içeren somut olmayan terimi kullanılır. Bu terim; dil, inanışlar, sanat, üslup gibi etkilerini toplumsal düzlemde görebildiğimiz fakat temelde maddi varlığa dayanmayan hususları ifade eder. Somut olmayan kültürel miras ise; toplumların, grupların ve bazen bireylerin tarihleriyle bağlantılı olarak sahip oldukları uygulamaları, temsilleri, ifadeleri, bilgi ve becerileri ile bunlarla ilişkili araçlar, nesnelere, eserler ve kültürel mekânlar da dahil olacak ifade eder (UNESCO, 2003: 4). Nesilden nesle aktarılan somut olmayan kültürel miras, topluluklara kimlik ile süreklilik duygusu sağlar ve kültürel çeşitliliği temsil eder.

Örf, adet, gelenek görenek gibi kültürü tanımlayan, hikayeler, efsaneler, inanışlar gibi kimliği oluşturan ve gelecek kuşaklara aktaran bütün unsurlar somut olmayan kültürel miras çerçevesinde değerlendirilir. Savaşların kültürel değerleri gerek kahramanlık, fedakarlık, adanmışlık duygularının harekete geçirilmesi gerekse bu duygular çerçevesinde oluşan benlik ve aidiyet duyguları açılarından somut olmayan kültürel mirasla ilişkileri değerlendirilmelidir. Bu çalışma kapsamında savaş alanlarının kültür değeri ve kültürel mirası somut olmayan unsurlar çerçevesinde üç örnek üzerinden incelenecektir.

Efsaneler ve Destanlar

Destanlar, antik savaşçılar, tanrılar, ruhlar ve hayvanlarla ilgili birçok efsaneyi içerir. Eski destanlarda, liderlerin ve tüm toplulukların kahramanlıklarını, savaş ve çatışma tarihlerini anlatan askeri miras unsurları

bulunabilir (Klupsz, 2008: 7). Ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemlerde ulus kimliğinin inşası noktasında destanları ve destanlar çerçevesinde gelişen bir çok efsaneden yararlanmışır. Demirtaş (2013) savaş ve fetih olguları bağlamında teşekkül eden efsanelerin işlevsel açıdan; “tarihsel belleğin oluşumuna katkıda bulunma işlevi”, “millî, dinî ve ahlaki değerleri ön plana çıkarma işlevi” ve “kültürü gelecek nesillere aktarma işlevi” olmak üzere üç başlıkta incelemektedir.

Kahramanlar ve Kahramanlık Hikayeleri

Savaşlardaki kahramanlıkların tüm ulusa mal edilmesi, kahramanlık, fedakarlık, yoldaşlık gibi karakter özelliklerin ön plana çıkarılması, kahramanlar yaratılması ve kahramanlık öykülerinin icat edilmesi kolektif kimlik inşasında sık kullanılan araçlardır (Coşkun, 2015: 7). Kahramanlık destanları, sadece milletlerin savaş ve kahramanlıklarla dolu geçmişlerini yarı gerçek yarı efsanevi düzlemde yeni kuşaklara aktarmakla yetinmezler, toplumsal değerlerin aktarımında, olumlanan değerlerin birleşmesinden meydana gelen “ideal tip”lerin genç kuşaklara sunumunda, kahramanlık, yurt-vatan sevgisi gibi birlikteliği ve sürekliliği sağlayan duyguların aşılması ve geliştirilmesinde de önemli görevler üstlenirler (Aça, 2009: 59).

Bu açıdan değerlendirildiğinde kahramanlar ve kahramanlık hikayeleri savaş alanlarının ve savaşların en önemli kültürel unsurlarıdır. Somut olmayan kültürel mirasın ruhuna uygun olarak birçok tarihi kahraman ve kahramanlık hikayeleri kuşaklar arasında aktararak kolektif kimliğin muhafazası sağlanmaktadır. Kahramanlık hikayelerinin geçtiği ya da kahramanları tarih sahnesine çıktığı alanlar ziyaretler açısından ön plana çıkmaktadır.

Törenler ve Ritüeller

Savaş alanlarının kültürel değerlerini yansıtan önemli unsurlardan birisi de törenler ve bu törenlerde gerçekleştirilen ritüellerdir. Savaşta vefat edenlerin, savaşlar neticesinde elde edilen zaferlerin, savaşlar neticesinde yaşanan kayıpların yıldönümlerinde geleneksel olarak gerçekleştirilen törenler her biri kendi içerisinde farklı ritüellere sahiptir. Söz konusu törenler ve beraberindeki ritüellerin yıllar içerisinde kuşaklardan kuşaklara aktarılması söz konusu değerleri kültürel miras unsurları olarak karşımıza çıkarmaktadır. Diğer bütün somut olmayan kültürel miras unsurlarında olduğu gibi söz konusu tören ve ritüeller kolektif kimliğin inşası, muhafazası ve yaygınlaşması konusunda etkilidir.

Sonuç

Savaşlar ve savaşların gerçekleştiği alanlar, evrensel olarak kabul gören savaşların yıkıcı etkisi ile soğuk ve karanlık yüzünün dışında kültürel açıdan belirli anlamlar taşımaktadır. Bu anlamlar toplumlardan toplumlara farklılık göstermekle birlikte ortak dini inanışa sahip farklı toplumlar ya da köken birliği eden toplumlar açısından da paylaşılabilir anlam taşır. Örneğin İslamiyet’in yayılmasında etkisi bulunan birçok savaşın ulus kimliği fark etmeksizin bütün Müslüman ülkeler ve vatandaşları açısından değer taşımaktadır. Bunun yanında Çanakkale Zaferi, Türk Kurtuluş Savaşı, Azerbaycan’ın Suşa Zaferi sırasında verilen mücadele ve gerçekleşen savaş ile ilgili hususların diğer Türk kökenli devlet tarafından benimsenmesi bunlara örnek olarak değerlendirilebilir.

Savaşların taşıdığı değerler, ağırlıklı olarak savaşların gerçekleştirilme amaçları ve bu amaçlara yönelik atfedilen kutsiyeti içermektedir. Söz konusu kutsiyet, ulus kültürlerini doğrudan etkilemekte ve başta kolektif kimliğin oluşmasından, yaşanmışlıklardan çıkarılacak tecrübeler ve geleceğin anlamlandırılmasına kadar birçok hususu etkilemektedir. Bu durum savaşlara kültürel anlamlar yüklenmesi ve savaşla ilgili unsurların kültürel miras olarak benimsenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Kültür ve kültürel miras unsurlarının sınıflandırılmasında kullanılan somut ve somut olmayan değerlerin tamamı savaş ve savaş alanlarının kültürel değerleri açısından da söz konusudur. Savaş alanlarının maddi unsurları; savaş alanlarının tarihi ve kültürel peyzajı ile yollar, savaş alanlarında kullanılan araçlar, savaş ve savaş unsurlarına yönelik yapılar, savaşa konu olan dini yapılar, mezar alanları ile bunların yanında savaş ve savaş alanları; efsaneler ve destanlar, kahramanlar ve kahramanlık hikayeleri, törenler ve ritüeller gibi maddi olmayan unsurları ile ön plana çıkmaktadır.

Söz konusu unsurların doğru anlaşılması ve anlamlandırılması bu çerçevede oluşacak kültürün doğru yapılanması adına önemlidir. Evrensel etik bağlamında insan yaşamının kutsallığı göz önünde bulundurularak diğer toplumların varlıklarının sürdürülmesi imkanlarını ellerinden almayacak, ulusal, etnik ve topluluklar arası çatışmayı teşvik etmeyecek şekilde kolektif kimliğin yayılması adına savaş alanlarının kültürel mirası öğelerine sahip çıkarak gelecek kuşaklara aktarımın sağlanması, doğru kültürel anlamların benimsenmesi önemlidir. Günümüzde Türk toplumu özelinde Çanakkale Zaferi, Türk Kurtuluş Savaşı, Kore Savaşı, Kıbrıs

Bariş Hareketi gibi çatışma ve savaş içeren tarihi olayların bariş için mücadele mottosu ile ilişkilendirilerek toplumsal açıdan benimsenmesi ve bu olaylara ait kültürel mirasın korunması, söz konusu hususların gelecek kuşaklara aktarılması ve ulusal değerlerin muhafazası açısından önemlidir.

Kaynakça

- Aça, M. (2009). ““Oğuz Kağan” ve “Arı-Haan” Destanları Uygarlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir?” *Millî Folklor*, 11(82): 59-75.
- Andrus, W. P. (1992). Guidelines for Identifying, Evaluating and Registering America’s Historic Battlefields, *In National Register Bulletin, U.S. Department of the Interior National Park Service Cultural Resources*, USA.
- Atherton, I., Morgan, P. (2011). The battlefield war memorial: Commemoration and the battlefield site from the Middle Ages to the modern era. *Journal of War & Culture Studies*, 4(3), 289–304.
- Coşkun, B. B. (2015) *Çanakkale Savaşı ve Türk ve Avustralya Ulus Kimliklerinin İnşası, Uluslararası İlişkiler Tartışmalarında Çanakkale Savaşı*, Röle Akademik Yayıncılık.
- Demirtaş, S. (2013). *Savaş ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya.
- Diker, O. ve Deniz, T. (2016). *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye*, Pegem Akademik Yayıncılık, Ankara
- Francaviglia, R. V. (1971). The Cemetery As An Evolving Cultural Landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, 61(3), 501–509.
- Holguín, S. (2005). “National Spain invites you”: Battlefield tourism during the Spanish civil war. *The American Historical Review*, 110(5), 1399-1426.
- ICOMOS (Uluslararası Müzeler Konseyi) (2020). ICOMOS Guidelines on Fortifications and Military Heritage. Erişim Linki: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/AGA_202111_6-1_ICOMOS_Guidelines_Fortifications_MilitaryHeritage_2021_EN.pdf (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır).
- IUCN (Uluslararası Doğa Koruma Birliği) (2001). IUCN Evaluation of World Heritage Nominations. In World Heritage Panel in April 2001, pp.1-4. Erişim Linki: https://iucn.org/sites/default/files/2022-09/guidelines_for_reviewers_of_cls.pdf (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır).
- Janz, N. (2017). From Battlegrounds to Burial Grounds–The Cemetery Landscapes of the German Army during the Second World War. In *War and Geography* (pp. 147-162). Brill Schöningh.
- Klupz, L. (2008). The Spirit Of The Military Heritage Places. In Proceedings of the 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: ‘Finding the Spirit of Place—between the Tangible and the Intangible’, Quebec, QC, Canada, 29 September–4 October 2008; pp. 1–11. Erişim Linki: <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/136/1/77-WhFG-13.pdf> (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır).
- Lenartowicz, J. K. (2014). Architecture of the battlefields. A typology. *Czasopismo Techniczne, Architektura Zeszyt 9-A* (22), 95-149.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Millî Folklor*, 25(100), 5-13.
- Scutts, J. (2009). Battlefield Cemeteries, Pilgrimage, and Literature after the First World War: The Burial of the Dead. *English Literature in Transition, 1880-1920*, 52(4), 387-416.
- Sears, K. (2016). Mitoloji 101: Eski Yunan Ve Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey. (Çev. Ekin Duru). Say Yayınları, İstanbul.
- TDK (2010). Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- UNESCO (2003). The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris. Erişim Linki: <https://ich.unesco.org/doc/src/01852-EN.pdf> (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır).

UNESCO (2019). The UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape. Report of the Second Consultation on its Implementation by Member States, UNESCO Dünya Kültür Mirası Merkezi, Fransa.

Welter, V. (2020). 0236 An Architect at War: Adrian Berrington and the Environment of the Modern Battlefield of the First World War. *RIHA Journal*.

Görsel Kaynakları

https://forten.nl/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA_9u5BhCUARIsABbMSPv3rpQDpVnw5BpCK-MpdhF2jTCHtr1bXNeO2qeY73KFXmeV6-lhJY8aAv7OEALw_wcB (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır). (Şekil.1.)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/conkbayiri-ataturk-zafer-aniti> (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır). (Şekil 2)

<https://canakkaletarihialan.gov.tr/tr/ziyaret/kaleler-ve-tabyalar/rumeli-mecidiye-tabyasi-ve-sehitligi> (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır). (Şekil. 3)

<https://www.archaeologs.com/w/pylon/tr> (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır). (Şekil. 4)

<https://canakkaletarihialan.gov.tr/tr/ziyaret/sehitlikveanitlar> (30.10.2024 tarihinde ulaşılmıştır). (Şekil. 5)